

Šime Smolić, Ivan Čipin (ur. hrvatskog izdanja)

Zdravstveni i socioekonomski status tijekom životnog ciklusa: prvi rezultati iz šestog i sedmog vala projekta SHARE

Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020, 320 str.

DOI: <https://doi.org/10.11567/met.37.1.5>

Starenje stanovništva jedan je od najvećih izazova za suvremena europska društva. S obzirom na sve veće potrebe za kvalitetnim podacima vezanim uz različite aspekte starenja, 2004. godine pokrenut je projekt SHARE – Istraživanje o zdravlju, starenju i umirovljenju u Europi (engl. *Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*). U okviru tog projekta podaci se prikupljaju u tzv. valovima. Svake dvije godine anketari provode intervjue sa slučajno izabranim ispitanicima starijim 50 ili više godina te njihovim partnerima. Budući da je riječ o panel-studiji, isti ispitanici anketiraju se svake dvije godine te se s vremenom dodaju i novi ispitanici. Hrvatska se projektu SHARE priključila 2015. te je prvi put sudjelovala u šestom valu istraživanja.

Knjiga *Zdravstveni i socioekonomski status tijekom životnog ciklusa* donosi prve rezultate iz šestog i sedmog vala istraživanja SHARE. Hrvatsko izdanje priredili su Š. Smolić i I. Čipin, izvanredni profesori na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i članovi hrvatskog tima projekta SHARE. Originalno izdanje knjige na engleskom jeziku *Health and Socio-economic Status Over the Life Course: First Results from SHARE Waves 6 and 7* uredili su Axel

Börsch-Supan, Johanna Bristle, Karen Andersen-Ranberg, Agar Brugiavini, Florence Jusot, Howard Litwin i Guglielmo Weber i objavljeno je 2019. u izdanju nakladničke kuće De Gruyter. U hrvatskom izdanju knjige urednici su odabrali 26 od ukupno 38 kratkih studija (radova) koje su objavljene u engleskom izdanju.

Nakon predgovora urednika hrvatskog izdanja slijedi uvodno poglavlje »Pregled zdravstvenog i životnog tijeka Europljana upotrebom podataka iz šestog i sedmog vala projekta SHARE«, čiji su autori urednici izvornog izdanja.

Knjiga je podijeljena u sedam tematskih cjelina. Prvu, naslovljenu *Osobnost i djetinjstvo*, uredili su Agar Brugiavini i Guglielmo Weber i čine je četiri rada. Ovu tematsku cjelinu otvara rad Bracha Erlicha i Howarda Litwina »Osobnost, dob i dobrobit starijih Europljana« u kojem se na temelju podataka o pet dimenzija ličnosti (engl. *Big Five*), prvi put prikupljenim u sedmom valu projekta SHARE, daje početni opis europskog stanovništva starog 50 i više godina te se ispituje jesu li osobine ličnosti na različite načine povezane s dobrobiti tijekom kasnijeg života. Sklonost udovoljavanju umjereno raste kroz dobne skupine, a otvorenost za nova iskustva i ekstraverzija blago opadaju. Istovremeno, izraženost neuroticizma tijekom kasnijeg života opada tek u manjoj mjeri i ima najveći negativni učinak na zadovoljstvo životom. Slijedi poglavlje »Osobine ličnosti i financijsko ponašanje« u kojem autori Marco Bertoni, Andrea Bonfatti, Martina Celidoni, Angela Crema i Chiara Dal Bianco nastoje utvrditi povezanost iz-

među osobina ličnosti obaju partnera i financijskog ponašanja tijekom starije odrasle dobi. Dobiveni rezultati pokazuju da su savjesnost, averzija prema riziku i neuroticizam financijske glave kućanstva čvrsto povezani sa sklonosti sudjelovanju na tržištu dionica. »Učinak averzije prema riziku slabi ili čak uopće ne postoji kad je promatrani ishod vjerojatnost financijskih obveza. U tom slučaju, kada je financijska glava kućanstva žena, njezin stupanj sklonosti udovoljavanju i neuroticizma u pozitivnoj su vezi sa sklonosti zaduživanju, a otvorenost i savjesnost njezina (muškog) partnera također privlače značajne koeficijente« (str. 47). U trećem poglavlju »Odnosi s roditeljima u djetinjstvu i dobrobit tijekom kasnijeg života« autori Noam Damri i Howard Litwin promatraju povezanost između odnosa s roditeljima u djetinjstvu i dvije mjere trenutačne dobrobiti: ljestvice CASP i globalne mjere zadovoljstva vlastitim životom. »Rezultati studije upućuju na to da od starijih Europljana oni koji su rasli u okruženju punom podrške, imali dobar odnos s roditeljima i imali osjećaj kako ih roditelji razumiju tijekom djetinjstva danas postižu više rezultate u mjerenjima trenutačne dobrobiti. S druge strane, oni koji su bili žrtvom tjelesnog zlostavljanja svojih roditelja u prosjeku postižu niže rezultate u mjerenjima kvalitete života« (str. 56). U posljednjem poglavlju u ovoj tematskoj cjelini »Učinci negativnih iskustava iz djetinjstva na mentalno zdravlje tijekom kasnijeg života« autori Raluca E. Buia, Matija Kovacic i Cristina E. Orso analiziraju povezanost između negativnih iskustava iz ranijeg života i mentalnog zdravlja tijekom kasnijeg života. Rezultati otkrivaju da negativ-

na iskustva u djetinjstvu negativno utječu na mentalno zdravlje u kasnijem životu i mogu pogodovati nastanku emocionalnih poremećaja.

Druga tematska cjelina *Zdravstvene nejednakosti: obrazovanje i dohodak* sadržava tri rada koja je uredio Guglielmo Weber. Jørgen T. Lauridsen, Terkel Christiansen i Astrid Roll Vitved u radu »Dinamične promjene u odrednicama zdravstvenih nejednakosti u Europi s naglaskom na umirovljenje« analiziraju povezanost između umirovljenja i zdravstvenih nejednakosti povezanih s dohotkom. »Umirovljenje se pokazalo značajnim čimbenikom u doprinosu zdravstvenim nejednakostima povezanim s dohotkom, naročito kod dobne skupine u dobi od 75 i više godina« (str. 79). Michele Belloni, Danilo Cavapozzi, Chiara Dal Bianco, Yao Pan i Serena Trucchi u radu »Kako životni uvjeti iz ranijeg života oblikuju zdravstvene profile prema dobi u kasnijem životu?« istražuju kako se zdravstvena dinamika tijekom kasnijeg života razlikuje s obzirom na životne uvjete tijekom ranijeg života. Životne uvjete tijekom ranijeg života opisuju s pomoću višedimenzionalnog indeksa koji se temelji na skupu pokazatelja, a uzima u obzir jesu li roditelji ispitanika u tom trenutku bili živi, njihovu razinu obrazovanja, broj knjiga u kućanstvu, broj prostorijske u kućanstvu po članu obitelji i druga relevantna stambena obilježja. Za procjenu trenutačnoga zdravstvenog statusa ispitanika služe se samoprocjenom cjelokupnog zdravlja, jednim objektivnim pokazateljem za tjelesno zdravlje i rezultatom prema ljestvici za mentalno zdravlje EURO-D. Autori zaključuju kako su životni uvjeti tijekom ranijeg života snažni prediktori

zdravstvene dinamike tijekom kasnijeg života. Osobe koje su odrasle u povoljnijemu socioekonomskom kontekstu karakterizira i bolje tjelesno i mentalno zdravlje tijekom kasnijeg života. Poglavlje »Razvrstavanje i obrazovno-zdravstvena nejednakost tijekom kasnijeg života« autora Fabiana Kratza i Johanne Bristle predstavlja teorijska razmatranja i prve empirijske dokaze o povezanosti između obrazovnog razvrstavanja i nejednakosti u zdravstvenom statusu s obzirom na razinu obrazovanja. Iako autori ističu metodološke nedostatke studije, navode i njezine važne prednosti. »Ova studija daje pregled teorijskih mehanizama koji objašnjavaju zašto viša razina obrazovnog razvrstavanja može dodatno učvrstiti povezanost između obrazovanja i zdravlja u starijoj dobi« (str. 96). Osim toga, ona opisuje dodatne moguće empirijske strategije i njihove pretpostavke te donosi opisne dokaze koji omogućuju oprezno donošenje zaključka kako bi ta povezanost mogla vrijediti i za objektivno i za subjektivno zdravlje.

Treći tematski blok *Tržište rada, zanimanje i umirovljenje* uredila je Agar Brugiavini. Autori Yuri Pettinicchi i Axel Börsch-Supan u poglavlju »Dugoročni učinci različitih radnih karijera« na temelju podataka o životnoj povijesti otprilike 70.000 ispitanika iz sedmog vala projekta SHARE mjere udjele aktivnog sudjelovanja na tržištu rada tijekom života i utvrđuju broj razdoblja rada. Zaključuju da velik broj osoba tijekom svoga profesionalnog života iskusi neku mjeru neaktivnosti, više žene nego muškarci. »Karijere ženskih osoba također karakterizira i veća raspršenost. Stoga je vjerojatno kako će u nadolazećim godina-

ma manji udio ženskih osoba trebati pristup minimalnim povlasticama socijalne sigurnosti jer će vjerojatno češće imati evidentirane dostatne vlastite doprinose. Kod muških je osoba situacija suprotna. Kod mladih muškaraca vidljiva je veća raspršenost, vjerojatno zbog učinaka velike recesije nakon financijske krize na stopu nezaposlenosti« (str. 110). U sljedećem poglavlju »Ekonomska situacija prethodno samozaposlenih radnika« isti autori na temelju životnih povijesti ispitanika sakupljenih u sedmom valu uspoređuju ekonomske situacije u starijoj dobi između samozaposlenih radnika i radnika zaposlenih kod poslodavca. Umirovljenici koji su prethodno bili samozaposleni ostvaruju niži dohodak od mirovine, više se oslanjaju na financijska sredstva izvan javnih mirovinskih sustava te su češće izloženi riziku od siromaštva nego osobe prethodno zaposlene kod poslodavca. Treća studija u ovoj cjelini »Obrasci sudjelovanja na tržištu rada i njihov učinak na dobrobit starijih žena« autora Agnieszke Chłoń-Domińczak, Ige Magda i Paweła A. Strzeleckog usmjerena je na utvrđivanje obrazaca zaposlenosti žena u trinaest europskih zemalja. »Prevladavajući obrasci isprekidanih karijera kod žena utječu na procjenu trenutnog zdravlja, zadovoljstvo vlastitim životom, financijsku situaciju i aktivnost na tržištu rada. Osobito žene koje su bile zaposlene na puno ili nepuno radno vrijeme trenutno imaju bolju opću financijsku situaciju i zadovoljnije su vlastitim životom od žena koje su se povukle s tržišta rada« (str. 133). Danilo Cavapozzi, Simona Fiore i Giacomo Pasini u radu »Raspad obitelji i odluke o ponudi rada tijekom životnog ci-

klusa« istražuju vezu između raspada obitelji i zaposlenosti tijekom životnog vijeka Europljana u dobi od 50 i više godina na temelju podataka iz osamnaest zemalja. Utvrdili su velike spolne razlike u učinku raspada kućanstva na vjerojatnost zaposlenosti. I dok raspad kućanstva ima zanemariv učinak na zaposlenost kod muškaraca, kod žena je situacija bitno drugačija: »...vjerojatnost zaposlenosti kod žena raste za 4,4 posto tijekom godine u kojoj je došlo do razjedinjenja kućanstva i za 8,6 posto tijekom godine u kojoj je došlo do razvoda. Taj učinak pokreću žene s djecom« (str. 141). Autori Michele Belloni, Raluca Elena Buia, Matija Kovacic i Elena Meschi u studiji »Radni uvjeti i zdravlje starijih radnika« utvrdili su da je kvaliteta radnog mjesta važan prediktor za individualno zdravlje, a fizičko okruženje i radno opterećenje osobito su važni prediktori za opće zdravlje. Istovremeno, nesigurni izgledi za profesionalnu budućnost i niska sigurnost radnog mjesta značajno su povezani s afektivnim ili emocionalnim poremećajima.

Četvrtu cjelinu *Društvene tranzicije i ekonomske krize* uredio je Axel Börsch-Supan i sadržava tri rada. Prvi rad »Jaz u zdravlju u postsocijalističkoj srednjoj i istočnoj Europi: analiza s gledišta životnog tijeka« čije su autorice Anikó Bíró i Réka Branyiczki jest analiza izvora jaza u zdravlju između postsocijalističkih zemalja srednje i istočne Europe te zemalja zapadne Europe. Autorice zaključuju da iako su razlike u zdravstvenom statusu postojale i prije tranzicije, sama tranzicija pojačala je nepovoljan zdravstveni položaj postsocijalističkih zemalja srednje i istočne Europe. Antigone

Lyberaki, Platon Tinios, George Papadoudis i Thomas Georgiadis u poglavlju »Ekonomska kriza, fiskalna štedljivost i dugotrajna skrbi: posljedice s obzirom na kombinacije različitih vrsta skrbi u trima zemljama s politikama prilagođavanja« bave se temom dugotrajne skrbi u tri zemlje južne Europe (Italiji, Španjolskoj i Grčkoj) koje dijele obiteljski model dugotrajne skrbi. Rezultati pokazuju da se u tim zemljama udio osoba bez ikakve skrbi (»jaz skrbi«) smanjio između 2007. i 2016., te da je usprkos politici štedljivosti rasla sfera stručne skrbi, a ne sfera obiteljske solidarnosti. »Ovaj paradoks može se dijelom objasniti sazrijevanjem formalnih sustava, a dijelom jer su u okviru otvorenog tržišta dohoci korisnika skrbi opadali manje nego plaće skrbnika« (str. 165). Treći rad u ovoj tematskoj cjelini »Financijski i nefinancijski transferi s roditelja na odraslu djecu nakon ekonomske krize« autora Ele Ostrovsky-Berman i Howarda Litwina istražuje imaju li makroekonomski šokovi dugoročne posljedice na privatne transfere sa starijih roditelja na njihovu odraslu djecu. Rezultati pokazuju da je ekonomska kriza imala dugoročan učinak na financijske i nefinancijske transfere roditelja njihovoj odrasloj djeci. Veliki financijski transferi od roditelja u dobi od 65 i više godina na njihovu odraslu djecu dramatično su se povećali tijekom krize te su i dalje viši no što su bili prije krize, dok se učestalost pružanja praktične pomoći odrasloj djeci i brige o unucima smanjila nakon ekonomske krize. »Učestalost pružanja praktične pomoći svojoj djeci sporo je potom ponovno porasla k razini na kojoj je bila prije krize, no i dalje postoji značajna razlika između učesta-

losti pružanja takve pomoći prije ekonomske krize i razine učestalosti šest godina nakon krize. U usporedbi s navedenim, kod stope ponovnog porasta učestalosti čuvanja djece vidljivo je tek malo povećanje« (str. 178).

Petu tematsku cjelinu *Društveni kontekst i zdravlje* čini pet studija koje je uredio Howard Litwin. Ella Schwartz i Howard Litwin u radu »Promjene u vezi sa socijalnim mrežama i slabljenje kognitivnih sposobnosti« bave se povezanošću promjena u socijalnim mrežama starijih odraslih osoba s kognitivnom funkcijom u starijoj dobi. »Rezultati upućuju na to da kognitivne sposobnosti slabe u onoj mjeri u kojoj starije odrasle osobe prekidaju društvene veze te da su te sposobnosti osobito osjetljive na ponavljano isključivanje osoba iz vlastite socijalne mreže. Identitet isključenih bliskih osoba također se pokazao važnim, pa je tako utvrđeno kako su promjene u odnosima s djecom i prijateljima naročito značajne za slabljenje kognitivnih sposobnosti. (...) S pozitivne strane rezultati uglavnom upućuju na to da dodavanje bliskih veza u socijalnu mrežu ima jednako snažan učinak kao i njihovo ponavljano navođenje kao članova mreže« (str. 192). Liili Abuladze i Luule Sakkeus autorice su poglavlja »Uloga socijalnih mreža i invaliditeta na duljinu života« u kojem promatraju učinak socijalnih mreža na doživljenje, osobito kod pojedinca kod kojih je tijekom kasnijeg života prisutan određeni stupanj invaliditeta. Zaključuju da veća socijalna mreža štiti od ranije smrti osobe s invaliditetom, ali i one bez invaliditeta. Osobe s invaliditetom koje u svojoj socijalnoj mreži nemaju prijatelje kraće žive, a prisutnost djece u njihovoj mreži

ne povećava izgleda za preživljavanje. Fátima Barbosa, Cláudia Cunha, Gina Voss i Alice Delerue Matos autorice su studije »Učinak samačkog života na tjelesno i mentalno zdravlje: je li osamljenost bitna?« One su utvrdile velike razlike u učestalosti samačkog života na razini država. Samački život izraženiji je u sjevernoj, zapadnoj i istočnoj Europi, za razliku od južne Europe, Poljske i Izraela. Njihovi rezultati pokazuju da se negativan učinak samačkog života na zdravlje primarno može objasniti osjećajem osamljenosti. Kada se osamljenost uzme u obzir, samački život nije nužno štetan za zdravlje, osobito psihičko. Stipica Mudražija, Šime Smolić i Ivan Čipin, također se bave samačkim životom, ali u kontekstu zdravstvenih navika. U poglavlju »Samački život u Europi i zdravstvene navike« nakon analize zaključuju da je samački život u starijoj dobi važan indikator većeg rizika od štetnih zdravstvenih navika, ali i da se životni aranžmani i povezano zdravstvene navike znatno razlikuju među zemljama. U posljednjem poglavlju u ovom tematskom bloku »Žalovanje, osamljenost i zdravlje« autori Yarine Fawaz i Pedro Mira istražuju posljedice žalovanja nakon smrti bračnog partnera ili bliske osobe na osamljenost, društvenu izolaciju i zdravlje. Utvrdili su da se simptomi osamljenosti i depresije pojačavaju nakon smrti bračnog partnera ili bliske osobe. Osim toga, smrt bliske osobe smanjuje zadovoljstvo pojedinca svojom socijalnom mrežom.

Šesta tematska cjelina nosi naslov *Zdravstvena skrb i zdravstvene navike*, a tri rada uredila je Florence Jusot. Prvi je »Društvena dinamika nezadovoljenih zdravstvenih potreba, izvanred-

nih troškova zdravstvene zaštite i zadovoljstva pokrivenošću zdravstvenim osiguranjem«, čiji su autori Hendrik Jürges i Luca Stella. Oni istražuju na koji se način dostupnost zdravstvene zaštite, kao ključan aspekt društvenog uključivanja, razlikuje među europskim zemljama te kroz vrijeme. »Nezadovoljene potrebe za zdravstvenom zaštitom tijekom životnog ciklusa najprisutnije su u bivšim socijalističkim zemljama istočne Europe, dok su nejednakosti u zadovoljenju potreba s obzirom na razinu obrazovanja najviše koncentrirane u južnoj Europi« (str. 233). Marco Bertoni, Andrea Bonfatti, Martina Celidoni, Angela Crema i Chiara Dal Bianco u poglavlju »Očekivano trajanje života i ulaganje u zdravlje« istražuju učinak duljega očekivanog trajanja života na ulaganje u zdravlje« zaključuju da očekivano trajanje života ima pozitivan učinak na ulaganje u zdravlje. »Jedan od razloga zbog kojih duži život ne podrazumijeva nužno duže vrijeme koje osoba provede lošijeg zdravlja jest i ulaganje pojedinaca u zdrave navike« (str. 245). Posljednje poglavlje u ovoj cjelini nosi naslov »Višestruke kronične bolesti kod starijih građana europskih zemalja: pristup mrežnom analizom«. Andrej Šrakar i Valentina Prevolnik Rupel bave se pitanjima koje su najučestalije grupacije bolesti koje možemo razlikovati kod starijih Europljana te razlikuju li se diljem Europe grupacije bolesti. Analiza je pokazala da se europske zemlje razlikuju po distribuciji komorbiditeta kod starijih, te su utvrđene čvrste veze između različitih bolesti u zemljama istočne Europe.

Sedma, ujedno i posljednja tematska cjelina *Objektivno zdravlje* sadržava

tri rada, a uredila ju je Karen Andersen-Ranberg. Luzia M. Weiss, Judith Kronschnabl, Thorsten Kneip i Michael Bergmann u tekstu »Promjene u tjelesnoj masi i slabljenje kognitivnih sposobnosti – odgonetanje naizglednog paradoksa« bave se paradoksom pretilosti. »Promjene u indeksu tjelesne mase kroz vrijeme na razini pojedinca pozitivno su povezane s promjenama u kognitivnim sposobnostima. Ta povezanost je potaknuta gubitkom težine. [R]ezultati upućuju na to kako je paradoks pretilosti u pogledu kognitivnih sposobnosti posljedica zanemarivanja (djelomice neopazivih) čimbenika koji utječu i na indeks tjelesne mase i na kognitivne sposobnosti. Stoga bilo kakva naivna tumačenja paradoksa pretilosti ('umjerno dobivanje na težini je korisno') valja odbaciti« (str. 269). Pretposljednje poglavlje »Povezanost između samoprocijenjene tjelesne aktivnosti i tjelesne sposobnosti: je li poodmakla dob bitna?« autora Jensa Elmelunda Riisea, Linde Juel Ahrenfeldt, Runea Lindahl-Jacobsena i Karen Andersen-Ranberg fokusirano je na povezanost između samoprocijenjene tjelesne aktivnosti i boljih tjelesnih sposobnosti s obzirom na dob. Analiza temeljena na jačini stiska ruke kao posrednog pokazatelja dobrog zdravlja potvrđuje kako je tjelesna aktivnost povezana s dobrim zdravljem. Ističu da je korist od tjelesne aktivnosti veća u poodmakloj dobi. Autori posljednjeg poglavlja »Jačina stiska ruke diljem Europe – razlike između sjevera i juga te istoka i zapada« istražuju sarkopeniju, a jačinu stiska ruke upotrebljavaju kao posredni pokazatelj prisutnosti sarkopenije kod europskog stanovništva. Pedro Pita Barros, Fernando Pimentel-

Santos i David Dias Neto zaključuju kako već uz prije utvrđene razlike u jačini stiska ruke između stanovnika sjevera i juga Europe, postoje i razlike između istoka i zapada Europe, a razlike su stalne i po dobnim skupinama.

Na temelju raznovrsnih i kvalitetnih podataka iz sedam valova projekta SHARE, autori u ovoj knjizi donose brojne nove znanstvene spoznaje o zdravstvenom i socioekonomskom statusu tijekom životnog ciklusa. Rezultati prikazani u ovim studijama kvalitetna su podloga ne samo za daljnja znanstvena istraživanja nego i za kreiranje javnih politika. Većina autora na kraju svoje studije osim zaklju-

čaka navodi i njihove implikacije za javne politike. Stoga je ovo hrvatsko izdanje knjige namijenjeno ne samo znanstvenoj publici već i kreatorima i donositeljima javnih politika u Hrvatskoj. O važnosti i kvaliteti projekta SHARE i podataka koji se u okviru njega prikupljaju govori i činjenica da mu je Europska komisija 2011. dodijelila status konzorcija europske istraživačke infrastrukture (engl. *European Research Infrastructure Consortium – ERIC*).

Sanja Klempić Bogadi

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*